

ZRÓWNOWAŻONY ROZWÓJ ROLNICTWA I KRYTERIA JEGO OCENY*

Rafał Baum

Uniwersytet Przyrodniczy w Poznaniu

Abstrakt. W artykule przedstawiono rys historyczny i teoretyczne aspekty zrównoważonego rozwoju (konceptja, definicja i cele, dominujące tendencje w rolnictwie Unii Europejskiej). W badaniach nad tą problematyką kluczowym i niezbędnym elementem staje się wypracowanie metod służących ocenie stopnia zrównoważenia gospodarstw rolnych. Praca przedstawia metodologiczną próbę systematyzacji podstawowych grup wskaźników takiej oceny.

Słowa kluczowe: rolnictwo, zarządzanie gospodarstwem, zrównoważony rozwój, wskaźniki zrównoważonego rozwoju

WSTĘP

Doświadczenia wysokorozwiniętych krajów Unii Europejskiej (UE) dowodzą wyraźnie, że rozwój rolnictwa, oparty na intensyfikacji produkcji rolnej – przynosząc znaczne sukcesy – doprowadził do poważnych zagrożeń dla środowiska. W wyniku nasilających się procesów erozji, zanieczyszczeń wody, degradacji gleb, itp. w latach osiemdziesiątych XX wieku stało się oczywiste, że same osiągnięcia naukowe w zakresie uprawy roślin i hodowli zwierząt oraz „czyste” kryteria ekonomiczne wolnego rynku i protekcjonizm rządów, zawarte we Wspólnej Polityce Rolnej (CAP), nie wystarczają do zapewnienia trwałego i zrównoważonego ze środowiskiem rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich. Działania podjęte przez UE, Radę Europy (EC) i Organizację Współpracy i Rozwoju Gospodarczego (OECD) doprowadziły do wypracowania pewnego kompromisu pomiędzy dalszym wzrostem produkcji rolnej a ochroną środowiska

* Praca naukowa finansowana ze środków na naukę w latach 2006-2008 jako project badawczy.

i perspektywami rozwoju społecznego ludności wiejskiej. Wiele aktów modyfikujących CAP zmierzało do ekstensyfikacji produkcji rolnej oraz do opracowania systemu bodźców ekonomicznych stymulujących technologie, zmniejszające zagrożenie dla środowiska [Baum i in. 2001].

Wskazano tym samym, iż należy odejść od dotychczasowych celów stawianych rolnictwu, które skupiały się na uprzemysławianiu produkcji żywności i maksymalizacji efektywności ekonomicznej. Negocjacje ze Światową Organizacją Handlu (WTO) i rozszerzenie Unii Europejskiej determinują zmiany i kierunek dalszych reform Wspólnej Polityki Rolnej. Utrzymanie instrumentów protekcyjnych w gospodarce rolnej staje się zatem, w dłuższej perspektywie, utrudnione. Tworzone koncepcje zakładają powolne odchodzenie od instrumentów WPR ukierunkowanych na subsydiowanie sektorów produkcji rolnej na rzecz budowania tzw. drugiego filaru, dotyczącego szeroko rozumianego rozwoju obszarów wiejskich ze stosowaniem instrumentów środowiskowych (realokacja środków finansowych z I filara WPR – płatności obszarowych) [Radziwińska 2004].

Drogę dalszej ewolucji CAP wskazują również badania, dotyczące przyszłościowej wizji rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich [Raport... 2004]. U podstaw spodziewanych zmian leżą wątpliwości konsumentów, związane z bezpieczeństwem żywności, a także powszechne odczucie, iż nie przywiązuje się odpowiedniej wagi do problemów ochrony środowiska i dobrostanu zwierząt. Jako kolejny powód, aby wprowadzać poprawki, podaje się zniekształcenie parametrów ekonomicznych, związanych ze stosowaniem niewłaściwych bodźców dla producentów rolnych. Za punkt wyjścia dla przyszłych zmian należy uznać te funkcje, które w ocenie społeczeństwa powinno pełnić rolnictwo i obszary wiejskie. Zdaniem wybitnych specjalistów z zakresu ekonomiki rolnictwa i rozwoju obszarów wiejskich, którzy uczestniczyli w projekcie badawczym poświęconym tej problematyce, w najbliższym ćwierćwieczu zasadniczo zmieniać się będzie rola rolnictwa i polityki rolnej. Zmieni się dotychczasowa hierarchia zadań polityki rolnej i żywnościowej. Z pewnością nadrzędnym jej celem nie będzie już bezpieczeństwo żywnościowe. Z pewnością zostaną zrewidowane poglądy na temat wspierania dochodów gospodarstw rolnych, stabilizacji cen, konkurencyjności międzynarodowej czy zwiększenia wydajności. Na znaczeniu z kolei zyskiwać będą takie cele, jak: uzyskiwanie bezpiecznej i wysokiej jakości żywności, dobrostan zwierząt, jakość środowiska oraz krajobraz kulturowy obszarów wiejskich.

Wspomniane analizy grona ekspertów wskazują na potrzebę wprowadzania polityki zapewniania żywotności obszarów wiejskich – są one niezbędne do zrównoważonego rozwoju przestrzennego. Ponadto żywotne ekonomicznie obszary wiejskie są ważne w rozwoju naturalnego i kulturowego dziedzictwa, sprzyjającego tworzeniu własnej tożsamości i poczucia przynależności. Rolnictwo powinno się opierać raczej na dywersyfikacji ekonomicznej niż na ekonomii skali i koncentracji. Polityka zróżnicowania gospodarki wiejskiej powinna brać pod uwagę:

- promowanie rozwoju kapitału ludzkiego i społecznego,
- utrzymywanie zróżnicowania obszarów wiejskich jako europejskiego bogactwa,
- wspieranie gospodarki i społeczności obszarów wiejskich w budowaniu znaczących powiązań i wymiany ze światem zewnętrznym,
- integrowanie zagadnień związanych z ochroną środowiska z działalnością sektorów nierolniczych i upowszechnieniem się współczesnych standardów życia.

Wymienione wyżej założenia (i ich szczegółowe zalecenia) nie spełnią swojej roli o ile nie zostaną oparte na szerokiej systemowej koncepcji ochrony środowiska i rozwoju społeczeństwa. Jest nią propagowana koncepcja trwałego i zrównoważonego rozwoju. Pochodzenie tego określenia wywodzi się od angielskiego terminu „sustainable development” i pochodzi od czasownika „to sustain” (łac. *sustinere*), oznaczającego: wspierać, dźwigać, utrzymywać przy życiu bądź w ruchu, podtrzymywać, przetrzymać, nie przerywać.

Pierwsza definicja zrównoważonego rozwoju, którą sformułowano na potrzeby określenia pożądanego modelu dalszego rozwoju cywilizacji, została zawarta w Raportcie Komisji ONZ do Spraw Środowiska i Rozwoju, zatytułowanym „Nasza Wspólna Przyszłość” z 1987 roku, lepiej znanym jako Raport Brundtland (od nazwiska przewodniczącej Komisji i zarazem premiera Norwegii pani Gro Harlem Brundtland). Dokument ten określa go jako „rozwój, który zaspokaja potrzeby obecne, nie pozbawiając przyszłych pokoleń możliwości zaspokajania ich potrzeb” [Brundtland 1991, Kundzewicz 2001].

Polska, po wejściu do UE, w kontekście dostosowywania i rozwoju swojego rolnictwa do parametrów unijnych (czyli również np. zwiększania jego wydajności, redukcji zatrudnienia) napotka na podobne problemy, które występowały i występują nadal w Europie Zachodniej – stąd potrzeba systemowych badań w tym zakresie, pozwalających na wypracowanie narzędzi oraz modeli służących zintegrowanemu i zrównoważonemu rozwojowi obszarów wiejskich.

Celem niniejszej pracy jest określenie uwarunkowań tzw. zrównoważonego rozwoju rolnictwa oraz określenie kryteriów oceny, pozwalającej zidentyfikować stopień przystosowania gospodarstw i przedsiębiorstw rolniczych do założeń tej koncepcji. Autor, na podstawie analizy dominujących kierunków rozwoju rolnictwa krajów UE, podejmuje w pracy próbę systematyzacji problemu zrównoważonego rozwoju w rolnictwie i zdefiniowania wstępnych założeń oceny stopnia zrównoważenia produkcji w gospodarstwach rolnych.

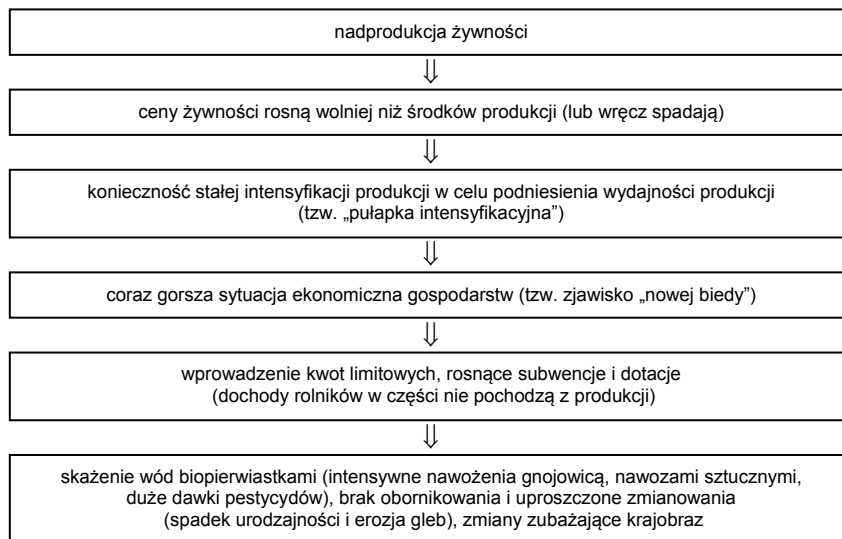
DOMINUJĄCE KIERUNKI ROZWOJU ROLNICTWA EUROPEJSKIEGO

Zagadnienia koncepcji rozwoju rolnictwa polskiego, wywołują ożywione dyskusje naukowe, polityczne i społeczne. Zasadniczym problemem jest pytanie o model, rodzaj drogi, którą mamy do przebycia. Chodzi tutaj zwłaszcza o uniknięcie błędów, jakie popełniono w krajach Europy Zachodniej. Obecnie w rolnictwie europejskim identyfikuje się trzy zasadnicze systemy rozwojowe [König i in. 1989, Borowiecki i Podleśny 1992, Kuś i Fotyma 1992, Sołtysiak 1993, Kośmicki 1993, Wieland i Marchlewski 1998]:

- 1) rolnictwo konwencjonalne (industrialne) wraz z odmianą high-tech-agriculture,
- 2) rolnictwo integrowane (zintegrowane, proekologiczne),
- 3) rolnictwo ekologiczne (organiczne).

1. Rolnictwo konwencjonalne: zakłada, że chemiczne i techniczne środki produkcji ulegają ciągłemu doskonaleniu w kierunku wzrostu produkcji roślinnej. Postęp w hodowli zwierząt oraz ulepszenia recepturowe i technologiczne w zakresie wytwarzania i zadawania pasz przyczyniają się do zwiększania wydajności produkcji zwierzęcej.

Podstawową formą gospodarowania pozostają gospodarstwa rodzinne. Wnioski z przeprowadzonych badań [König i in. 1989, Kośmicki 1993, Grosch i Schuster 1985, 1993, Ryszkowski 1997, Wieland i Marchlewski 1998] dowodzą wyraźnie, że rozwój tego typu rolnictwa doprowadził do wielu negatywnych skutków (rys. 1).

Rys. 1. Kryzys strukturalny i ekologiczny rolnictwa konwencjonalnego w UE
Źródło: opracowanie własne na podstawie: Wieland i Marchlewski [1998].

Rolnictwo high-tech agriculture (zaostrzona forma systemu rolnictwa konwencjonalnego) w swojej koncepcji opiera się na założeniu, że wszelkie udoskonalenia produkcji roślinnej i zwierzęcej są związane z błyskawicznym wdrażaniem osiągnięć inżynierii genetycznej i mikroelektroniki. Następuje tym samym automatyzacja i „odduchowanie” gospodarstw na wzór przedsiębiorstw przemysłowych – w wyniku czego występuje wysoka kapitałochłonność przy znacznie lepszej wydajności, a podstawowym wymogiem jest wielkość gospodarstwa i organizacja pracy (przykładem typowym są przemysłowe fermy tuczu trzody chlewnej). Największe niebezpieczeństwa związane z rolnictwem super przemysłowym, to:

- dalsza redukcja liczby gospodarstw,
- zmniejszenie liczby zatrudnionych w rolnictwie,
- spotęgowanie negatywnych skutków ekologicznych (zanieczyszczenia),
- niekontrolowane zastosowanie inżynierii genetycznej.

Przykład niemiecki najdobitniej obrazuje, jak dynamiczne były w okresie powojennym wzrost wydajności pracy i energochłonności osiągnięte głównie dzięki rozwojowi w/w dwóch systemów. W latach 1949-1983 w RFN liczba zatrudnionych w rolnictwie spadła z 5,1 do 1,2 mln osób, natomiast w tym samym okresie nastąpiło zwiększenie zużycia środków produkcji i energii, np.:

- nawozy sztuczne o 708%,
- pasze o 821%,

- wykorzystanie maszyn o 2717%,
- pestycydów o 4500%,
- energia o 5245%.

Jednocześnie w ciągu omawianych 35 lat ponad połowa gospodarstw uległa likwidacji (w 1949 roku odnotowano 1,65 mln gospodarstw, a w 1983 roku – zaledwie 743 tys.) [Grosch i Schuster 1985, 1993].

2. Rolnictwo integrowane stanowi złagodzoną formę rolnictwa konwencjonalnego. Jego celem jest zapewnienie stabilnej wydajności, z użyciem środków przemysłowych w umiarkowanych ilościach. Stosuje się nadal środki ochrony roślin, nawozy i gnojowicę, ale na ściśle określonych, minimalnych poziomach, aby biopierwiastki nie przedostały się poza agroekosystemy. Propaguje się uprawę roślin zgodnie z warunkami siedliska i zaleceniami zmianowania, kładąc nacisk na uprawę roślin motylkowych i poplonów ścierniskowych.

Główne cechy charakterystyczne rolnictwa integrowanego, to:

- odniesienie idei głównie do produkcji roślinnej,
- tzw. integrowana ochrona roślin, która wymaga lepszego wykształcenia rolników w zakresie biologii,
- ograniczenie wielkości gospodarstw do maksymalnie 75-100 ha w celu przeciwdziałania chemizacji i intensyfikacji produkcji,
- utrzymanie rodzinnej struktury gospodarstw,
- ochrona miejsc pracy,
- zachowanie wymogów ochrony środowiska.

3. Rolnictwo ekologiczne rezygnuje ze stosowania sztucznych nawozów mineralnych, pestycydów, regulatorów wzrostu i syntetycznych dodatków do pasz. Charakterystyczny jest zamknięty cykl produkcyjny: gleba-roślina-zwierzę.

Wyznacznikami rolnictwa ekologicznego (w modelu zachodnim), są:

- większe nakłady pracy,
- mniejsze koszty produkcji (o około 25%),
- wyższe ceny na produkty,
- niezła kondycja finansowa gospodarstw,
- sformalizowanie działalności i przestrzeganie wytycznych rolnictwa ekologicznego,
- niewielkie, choć rosnące znaczenie w całości kształcie rolnictwa.

Analiza wyżej wymienionych systemów wskazuje na to, że w warunkach przyrodniczych Polski byłoby zalecane kreowanie i wdrażanie modelu rolnictwa integrowanego, wytwarzającego żywność konkurencyjnej (dobrej) jakości, w umiarkowanej cenie oraz nie powiększającego gwałtownie bezrobocia na terenach wiejskich. System ten stanowi rozwiązanie kompromisowe w stosunku do idei zrównoważonego rozwoju oraz zdaje się być optymalny w obecnych warunkach społeczno-ekonomicznych (zwłaszcza dla gospodarstw rodzinnych) [Baum i Majchrzycki 2000].

PROBLEM ZDEFINIOWANIA OCENY ZRÓWNOWAŻONEGO ROZWOJU

Istotą, a jednocześnie niezbędnym warunkiem powodzenia rozpatrywanej idei, jest działanie kompleksowe. Wypracowanie koncepcji trwałego i zrównoważonego rozwoju

w skali makro powinno polegać na wyznaczeniu kierunku i określeniu czynników warunkujących proces zmian, w którym eksploatacja zasobów, kierunki inwestowania, kierunki postępu technicznego i zmiany instytucjonalne pozostają ze sobą w harmonii i zachowują na bieżąco (oraz na przyszłość) możliwość zaspokajania ludzkich potrzeb i aspiracji [Brundtland 1991]. W rolnictwie działania zmierzające do ochrony środowiska naturalnego oraz służące zintegrowanej i zrównoważonej restrukturyzacji obszarów wiejskich, w ramach proponowanych rozwiązań, można sprowadzić do rozstrzygnięcia problemów związanych z zapewnieniem trwałego i możliwie bezkolizyjnego pełnienia przez obszary rolnicze wielorakich funkcji. W przypadku gospodarstw rolnych oznacza to konieczność właściwego dostosowania kierunków i intensywności produkcji do występujących warunków przyrodniczych. Rolnictwo zrównoważone powinno spełniać następujące wymogi [Mizgajski 1998, Fotyma i Kuś 2000]:

- produkować surowce żywnościowe dobrej jakości i w odpowiedniej ilości,
- stosować technologie produkcji przyjazne dla środowiska przyrodniczego (ochrona gleby, wód, powietrza, utrzymanie stabilności i różnorodności ekosystemów – tzw. bioróżnorodność),
- zapewniać odpowiedni standard życia mieszkańcom wsi (infrastruktura techniczna, zapewnienie pracy i godziwych dochodów, pokrywających nie tylko bieżące potrzeby życiowe rodziny rolnika, lecz także umożliwiających rozwój lub przynajmniej odtworzenie majątku produkcyjnego),
- utrzymywać i rozwijać walory estetyczne i rekreacyjne terenów wiejskich (rola krajobrazu, możliwości rozwoju alternatywnych rodzajów działalności dla ludności wiejskiej – np. agroturystyki),
- zapewniać zdrowie i komfort ludzi oraz zwierząt (bezpieczeństwo zdrowotne rolników oraz konsumentów – tzw. zdrowa żywność, dobrostan zwierząt gospodarskich).

Wszystkie funkcje muszą być postrzegane jako wzajemnie się uzupełniające, a nie wykluczające, a więc powinny być pełnione w atmosferze wzajemnej integracji [Adamowicz 2000].

Wymienione powyżej kwestie stanowią cel badań nad zasadami organizacji i funkcjonowania gospodarstw rolniczych, umożliwiających realizację celów zrównoważonego rozwoju w różnych warunkach przyrodniczych i ekonomiczno-organizacyjnych [Kuś 2003]. Oprócz poszukiwania optymalnej struktury produkcji, która umożliwi efektywne wykorzystanie zasobów własnych gospodarstwa oraz właściwe powiązanie produkcji roślinnej i zwierzęcej, ważnym zagadnieniem staje się ocena gospodarstw rolnych pod względem spełnienia przez nie wymogów zrównoważonego rozwoju. Konieczność „zmierzenia”, w jakim stopniu gospodarstwa są ukierunkowane na zrównoważony rozwój, wiąże się z możliwością uzyskiwania w UE określonego wsparcia finansowego (fundusze strukturalne).

W Polsce, mimo iż takie próby były podejmowane, nie stworzono dotychczas własnej kompleksowej listy parametrów (atrybutów, wyznaczników) rolnictwa zrównoważonego i nie opracowano dla nich oczekiwanych przedziałów wartości. Nie udało się również zorganizowanie modelowej grupy gospodarstw [Fotyma i Kuś 2000].

W celu prawidłowego ujęcia metodycznego oceny zrównoważonego rozwoju gospodarstw rolnych, już na wstępnym etapie badań, trzeba określić, jakie kryteria ma do spełnienia rolnictwo zrównoważone oraz jak powinien przebiegać dobór parametrów.

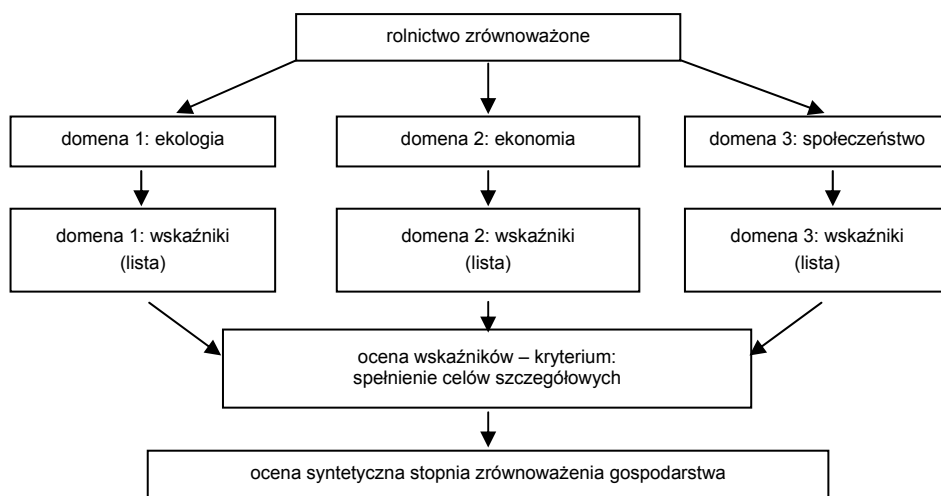
Aby prawidłowo zdefiniować, z ogólnego punktu widzenia, rolnictwo zrównoważone, jest konieczne jego kompleksowe postrzeganie – w kategoriach systemu biologiczno-technicznego i społecznego, składającego się z wielu powiązanych wzajemnie elementów i wykraczającego poza granice pojedynczego gospodarstwa (relacje z szeroko rozumianym otoczeniem). Ponadto rolnictwo jest tylko jednym z miejsc realizacji całościowej koncepcji zrównoważonego rozwoju (gminy, regionu, kraju) [Baum 2003, 2006, 2007, Baum i Wielicki 2004, 2005, Baum i in. 2005].

Reasumując, już w założeniach oceny musi zachodzić integracja trzech (domen) łańcuchów: ekologicznego, społecznego i ekonomicznego. Niektórzy badacze uwypuklają i wyodrębniają dodatkowo wymiar etyczny i „terytorialny” [Mouchet 1998]. Wewnątrz trzech wyżej wymienionych domen zrównoważonego rozwoju powinny być wyznaczone cele szczegółowe, które muszą być wypełnione, aby dane gospodarstwo uznać za zrównoważone. Ocena spełnienia kryterium celów szczegółowych wymaga natomiast doboru pewnej liczby indykatorów (wskaźników) oraz określenia dla nich norm (przebiegów) wartości.

Z dotychczasowych rozważań i badań własnych [Baum 2000, 2002, Baum i Majchrzycki 2000, Baum i in. 2001, Wielicki i in. 2001 a, b, Baum i Wielicki 2004] wynika, że cele szczegółowe (ich lista oczywiście nie jest definitywnie zamknięta), przez pryzmat których należałoby przeprowadzać ocenę, to:

- 1) ochrona i zarządzanie zasobami wodnymi,
- 2) ochrona gleb,
- 3) ochrona powietrza,
- 4) zarządzanie zasobami nieodnawialnymi,
- 5) ochrona i zarządzanie krajobrazem,
- 6) ochrona i zarządzanie bioróżnorodnością,
- 7) jakość życia rolnika i jego rodziny,
- 8) dobrostan zwierząt inwentarskich,
- 9) etyka,
- 10) jakość produktów,
- 11) rentowność gospodarstwa,
- 12) świadomość społeczna,
- 13) przystosowanie techniczne,
- 14) zatrudnienie,
- 15) koherentność trzech domen.

Ze złożoności problemu rolnictwa zrównoważonego (wzajemne przenikanie się i spójność obszarów i celów) wynika, że ustalony indykator (wskaźnik) powinien spełniać dwa, trzy a nawet więcej celów szczegółowych jednocześnie. Na przykład, jeśli w obszarze (domenie) „ekologia” ustalimy indykator: „stosowanie pestycydów” (które jak wiadomo w systemach rolnictwa integrowanego powinno być ograniczone do niezbędnego minimum), nie wchodząc w tej chwili w ustalenie sposobu i skali oceny tego wskaźnika, jego oszacowanie będzie polegało na pewno na zanalizowaniu, w jakim stopniu spełnia on cele: 1, 2, 3, 6, 7, 10, 11 i 15 – z powyżej przedstawionej listy. Ogólny schemat postępowania w trakcie oceny przedstawiono na rysunku 2.

Rys. 2. Schemat metodyczny etapów oceny zrównoważonego rozwoju gospodarstwa rolnego
Źródło: opracowanie własne [Baum 2003].

Podstawowym warunkiem opisu holistycznego jest wyrażenie wszystkich parametrów, zarówno ilościowych, jak i jakościowych, w tych samych jednostkach. Dokonać tego można za pomocą procedur normalizacyjnych, przekształcając liczbowe lub opisowe wartości parametrów w jednostki niemianowane, mieszczące się w obrębie z góry założonej skali. Ostatnim krokiem po normalizacji parametrów jest ich integracja, pozwalająca na całościową ocenę danego gospodarstwa pod względem stopnia realizacji zrównoważonego sposobu gospodarowania.

Opracowane wskaźniki powinny uwzględniać i mieć na uwadze, że:

- w domenie ekologicznej – rolnictwo (nie tylko to wysoko rozwinięte) ze względu na specyfikę produkcji ma bardzo duży wpływ na środowisko, w którym gospodaruje. Między gospodarstwem, a otoczeniem przyrodniczym zachodzi wiele zależności, dlatego postępując zgodnie z zasadami ekorozwoju, gospodarstwo ma za zadanie utrzymywać i waloryzować swoje otoczenie przyrodnicze;
- w domenie społecznej – gospodarstwo zajmuje określoną powierzchnię, którą wykorzystuje do produkcji, aby wygenerować dochód. Nie stanowi jednak zamkniętej całości, lecz pozostaje w stałej łączności z otoczeniem zewnętrznym (rolnik może np. oferować krajobraz rolniczy w zamian otrzymując stabilne miejsce w społeczeństwie);
- w domenie ekonomicznej – na korelację pomiędzy wszystkimi wcześniej wspomnianymi celami, realizowanymi przez gospodarstwo, trzeba patrzeć przez pryzmat rachunku ekonomicznego.

PODSUMOWANIE

W istniejącej złożonej sytuacji społeczno-ekonomicznej polityka rolna powinna zmierzać do rozwijania i wykorzystywania atutów (przewag) konkurencyjnych, jakie posiadają polskie gospodarstwa. Do najważniejszych z nich trzeba zaliczyć: obfite w stosunku do krajów UE zasoby ziemi, duży wolumen produkcji, niższe koszty pracy, wiek rolników (znaczący udział młodych gospodarzy) czy wreszcie relatywnie przyjazne środowisku technologie produkcji – redukcja, w ostatnich latach, nawożenia mineralnego i stosowania środków ochrony roślin spowodowała, że polskie produkty pochodzenia rolniczego reprezentują lepszą ekologicznie jakość niż takie same produkty zachodnie. W interesie Polski leży obrona znaczącego potencjału rolniczego (rezultaty produkcyjne i jakość produktów) – zwłaszcza z uwagi na przewagę rodzinnych gospodarstw wielofunkcyjnych, spełniających kryteria rolnictwa integrowanego.

Prowadzone analizy dowodzą, że w rolnictwie (podobnie jak w innych sektorach gospodarki) idei zrównoważonego rozwoju nie można zawęzić jedynie do równowagi środowiskowej – choć ten aspekt jest uwypuklany (Kodeks Dobrych Praktyk Rolniczych, Zwykła Dobra Praktyka Rolnicza, programy rolno-środowiskowe). Rolnictwo zrównoważone powinno odnosić się do takich metod gospodarowania, które zapewniają jednoczesną realizację celów produkcyjnych, ekonomicznych, ekologicznych i społecznych [Runowski 2004]. Istniejące obecnie systemy rozwojowe rolnictwa (typy rolnictwa) różnie podchodzą do filozofii gospodarowania. W warunkach wolnego rynku o powodzeniu w działalności rolniczej i wielkości uzyskiwanych przez gospodarstwa dochodów decyduje prawo popytu i podaży, szczególnie na tanią i ogólnodostępną żywność. Z doświadczeń krajów UE należy wnioskować, że w najbliższym czasie popyt konsumencki na tanią żywność wyciśnie szczególne piętno na kierunkach rozwoju współczesnego rolnictwa polskiego. Uwarunkowania ekonomiczne będą zatem ograniczać możliwości rozwoju rolnictwa ekologicznego w Polsce w najbliższej przyszłości. Z drugiej strony, przykład Europy Zachodniej wskazuje, że model rolnictwa konwencjonalnego i wysoko uprzemysłowionego musi napotkać na nieprzekraczalne bariery ekologiczne. Skłania to do szczególnej ostrożności w rozwijaniu tego systemu gospodarowania. W tej sytuacji, zwłaszcza w Polsce, pojawiają się możliwości rozwojowe przed rolnictwem, które wyróżnia się zadowalającą efektywnością ekonomiczną, jednocześnie minimalizując skale zagrożeń dla środowiska i zdrowia ludzi. Ten kompromisowy, pośredni pomiędzy dwoma wymienionymi powyżej typami a jednocześnie akceptowany społecznie system rozwojowy, to rolnictwo integrowane (proekologiczne).

Obecnie rolnictwo europejskie zaczyna wchodzić na etap tzw. zrównoważonego rozwoju, w którym problemy ekonomiczne, społeczne i środowiskowe (ekologiczne) są równie ważne i równorzędnie traktowane przez politykę gospodarczą. Ocena zrównoważenia gospodarstwa rolnego w jego miejscu położenia jest dzisiaj niezbędna, zwłaszcza jako odpowiedź na zapotrzebowanie praktyki. Jest oczywiste, że kompleksowa a zarazem syntetyczna metoda oceny znajdzie zastosowanie w wykorzystaniu funduszy unijnych i będzie stanowić podstawę do opracowywania różnego rodzaju projektów, związanych z rozwojem rolnictwa i terenów wiejskich.

Po wejściu do Unii Europejskiej pojawiła się możliwość skorzystania z funduszy strukturalnych, pochodzących głównie z Europejskiego Funduszu Orientacji i Gwarancji w Rolnictwie. Analiza programów, takich jak: „Plan Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2004-2006” (PROW) czy Sektorowy Program Operacyjny (SPO) „Restruktury-

zacja i modernizacja sektora żywnościowego oraz rozwój obszarów wiejskich”, pozwala jednoznacznie stwierdzić, że zrównoważony rozwój obszarów wiejskich jest jednym z celów strategicznych dla wsi i polskiego rolnictwa. Możliwość skorzystania z pomocy finansowej i jej zakres w większości przypadków determinuje jednak przestrzeganie zasad tzw. Zwykłej Dobrej Praktyki Rolniczej (ZDPR), które stanowią obowiązkowe wymogi dla beneficjentów – np. działanie 3 PROW: „Obszary znajdujące się w mniej korzystnej sytuacji i obszary podlegające ograniczeniom środowiskowym (ONW, ang. LFA)”. W niektórych instrumentach (działanie 4 PROW: „Krajowy Program Rolnośrodowiskowy”) zakłada się promocję systemów produkcji rolniczej przyjaznej dla środowiska, które wykraczają poza zwykłą dobrą praktykę rolniczą [Baum 2004].

Wstępne analizy zasad finansowania rolnictwa w latach 2007-2013 również wskazują, że zrównoważony rozwój rolnictwa będzie jednym z priorytetów nowej polityki rozwoju obszarów wiejskich. Dodatkowo należy przypomnieć, że kierunek zmian we WPR zakłada oddzielenie dopłat bezpośrednich od struktury i wielkości produkcji rolnej (wprowadzenie systemu jednolitej płatności niezależnej od produkcji – Single Payment Scheme (SPS)) i powiązanie tych płatności z wymogami ochrony środowiska, dobrostanu zwierząt i bezpieczeństwa konsumenta (zasada cross-compliance). Pomimo tego, że nowe kraje członkowskie, w tym Polska nie mają obowiązku wprowadzania systemu cross-compliance w okresie stosowania uproszczonego systemu płatności obszarowych, to najpóźniej w 2009 roku, czyli w momencie przejścia na docelowy SPS, system ten zacznie obowiązywać również w naszym kraju.

Główne, kluczowe kwestie, pozostające do rozwiązania w ocenie zrównoważonego rozwoju rolnictwa, to klarowna definicja rolnictwa zrównoważonego i jej złożoność oraz konstrukcja narzędzi diagnostycznych (problemy metodyczne), gdzie największą trudność stanowi: dobór parametrów (ich ilość, wzajemne relacje, itp.) oraz normalizacja wskaźników (skala-problem z ustaleniem minimalnych i maksymalnych progów, kwestia obiektywności w stopniowaniu oceny, przejście z pomiaru wskaźnikowego na ocenę syntetyczną itp.).

Przedstawione w pracy rozważania, oparte na własnych badaniach oraz na cyklu wyników badawczych innych autorów dotyczących omawianej problematyki, z pewnością nie wyczerpują złożonego zagadnienia, jakim jest zrównoważony rozwój rolnictwa. W artykule podjęto się jedynie uporządkowania i uzupełnienia określonego obszaru wiedzy naukowej – stworzenia nowej platformy do dalszych studiów nad kierunkami rozwoju rolnictwa, zasadami i celami rolnictwa zrównoważonego oraz jego kwantyfikacją.

LITERATURA

- Adamowicz M., 2000. Rola polityki agrarnej w zrównoważonym rozwoju obszarów wiejskich. Roczn. Nauk. SERiA 2, 1, 69-81.
- Baum R., 2000. Przesłanki zrównoważonego rozwoju gospodarstw rolnych. Roczn. Nauk. SERiA 2, 5, 42-47.
- Baum R., 2002. Typ gospodarstwa a stopień zrównoważenia ekonomicznego. Roczn. Nauk. SERiA 4, 5, 13-17.
- Baum R., 2003. Kryteria oceny zrównoważonego rozwoju w gospodarstwach rolniczych. Roczn. AR Pozn. 358, Ekon. 2, 3-10.
- Baum R., 2004. Analiza instrumentów wspierających zrównoważony rozwój rolnictwa. Roczn. Nauk. SERiA 4, 3, 7-12.

- Baum R., 2006. Zrównoważony rozwój w organizacji i zarządzaniu gospodarstwem rolnym. *Rocz. Nauk. SERiA* 8, 1, 14-18.
- Baum R., 2007. Podejście systemowe w zarządzaniu jako instrument zrównoważonego rozwoju gospodarstw rolnych. *Probl. Inż. Roln.* 2 (56), 43-50.
- Baum R., Majchrzycki D., 2000. Kierunki rozwoju rolnictwa w perspektywie przystąpienia do Unii Europejskiej. Wyd. AE Wrocław, Pr. Nauk. 865, 9-17.
- Baum R., Wajszczuk K., Majchrzycki D., Pepliński B., 2001. Perspektywy dla zrównoważonego rozwoju rolnictwa w Wielkopolsce. *Pr. Nauk. AE Wroc.* 901, 37-45.
- Baum R., Wielicki W., 2004. Analiza stopnia zrównoważenia gospodarstw rolnych. *Pr. Kom. Nauk Roln. Kom. Nauk Leśn. PTPN* 97, 203-214.
- Baum R., Wielicki W., 2005. Narzędzia monitoringu i oceny zrównoważonego rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich. *Acta Agr. Silv. Ser. Agr. Sekcja ekonomiczna* 44, 1, 11-17.
- Baum R., Wielicki W., Pepliński B., 2005. Zarządzanie gminą w kontekście zrównoważonego rozwoju. *Pr. Kom. Nauk Roln. Kom. Nauk Leśn. PTPN* 98/99, 205-218.
- Borowiecki J., Podleśny J., 1992. Rolnictwo alternatywne i konwencjonalne w RFN. *Fragm. Agron.* 3, 96-103.
- Brundtland G.H., 1991. *Nasza wspólna przyszłość*. PWE, Warszawa.
- Fotyma M., Kuś J., 2000. Zrównoważony rozwój gospodarstwa rolnego. *Mater. Konf. „Gospodarowanie w rolnictwie zrównoważonym u progu XXI wieku”*. Pam. Puław. 120, 1, 101-116.
- Grosch P., Schuster G., 1985. *Der Biokost-Report für Bauern und Verbraucher*. Biderstein Velag, München.
- Grosch P., Schuster G., 1993. Nowoczesne rolnictwo – przyroda kontratakuje. *Rolnictwo ekologiczne od teorii do praktyki*. Stowarzyszenie EKOLAND, Warszawa.
- Kośmicki E., 1993. Tendencje rozwojowe rolnictwa na świecie i w Polsce. *Rolnictwo ekologiczne od teorii do praktyki*. Stowarzyszenie EKOLAND, Warszawa, 39-44.
- König W., Sunkel R., Necker U., Wolf-Straub R., Ingrisch S., Wasner U., Glück E., 1989. *Alternativer und konventioneller Landbau*. Stuttgart.
- Kundzewicz Zb.W., 2001. W trosce o naszą wspólną przyszłość. *Przegl. Komunal.* 4 (115), 44-45.
- Kuś J., 2003. Przyrodnicze i ekonomiczno-organizacyjne uwarunkowania produkcji rolniczej w gospodarstwach rolnych. www.iung.pulawy.pl/
- Kuś J., Fotyma M., 1992. Stan i perspektywy rolnictwa ekologicznego. *Fragm. Agron.* 2, 75-86.
- Mizgajski A., 1998. Główne problemy ochrony środowiska na terenach wiejskich w województwie poznańskim. *Przegl. Komunal.* 7, 23.
- Mouchet Ch., 1998. Evaluer pour evoluer. L'exploitation agricole et la durabilité. *Colloque FADEAR: L'Agriculture paysanne en marche*. Rambouillet, 8-9.12. Typescript.
- Radziwińska T., 2004. Testament Prodiego. Ramy finansowe Unii Europejskiej na lata 2007-2013. *Nowe Życie Gospodarcze* 4, 4-6.
- Raport europejskich ekspertów. 2004. Wizja polityki zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich w rozszerzonej Europie. *Więś i Roln.* 3 (124), 38-115.
- Runowski H., 2004. Gospodarstwo ekologiczne w zrównoważonym rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich. *Więś i Roln.* 3 (124), 24-37.
- Ryszkowski L., 1997. Strategia ochrony środowiska rolniczego – stan obecny i perspektywy. *Przyrodnicze i Techniczne Problemy Ochrony i Kształtowania Środowiska Rolniczego*. Mater. II Ogólnopol. Konf. Nauk. Poznań, 4-5 września 1997. *Rocz. AR Pozn.*: 159-167.
- Sołtysiak U., 1993. Rolnictwo ekologiczne-historeczny przegląd metod. *Rolnictwo ekologiczne od teorii do praktyki*. Stowarzyszenie EKOLAND, Warszawa, 23-38.
- Wieland E., Marchlewski K., 1998. Przesłanki rozwoju rolnictwa zrównoważonego w Wielkopolsce. *Przegl. Komunal.* 7 (9), 6-19.
- Wielicki W., Baum R., Wajszczuk K., Pepliński B., 2001 a. Analiza stopnia zrównoważenia ekonomicznego rozwojowych gospodarstw rolniczych. *Probl. Inż. Roln.* 4 (34), 81-88.
- Wielicki W., Baum R., Wajszczuk K., Pepliński B., 2001 b. Metoda oceny stopnia zrównoważenia ekonomicznego gospodarstw rolniczych. *Probl. Inż. Roln.* 4 (34), 73-80.